

CAROL TAVRIS
ELLIOT ARONSON

S-AU FĂCUT GREȘELI (dar nu de către *mine*)

*De ce justificăm credințe ridicole,
decizii proaste și fapte distructive*

Traducere din limba engleză:
CĂLIN COȚOIU

EDITURA HERALD
București

CUPRINS

INTRODUCERE

Ticăloși, nătărăi, nemernici și ipocriți: cum se suportă?	7
--	----------

CAPITOLUL 1

Disonanța cognitivă: motorul autojustificării	19
--	-----------

CAPITOLUL 2

Mândrie și prejudecată... și alte puncte oarbe	52
---	-----------

CAPITOLUL 3

Memoria, istoricul autojustificărilor	85
--	-----------

CAPITOLUL 4

Intenții bune, știință prost făcută: bucla închisă a judecății clinice	119
---	------------

CAPITOLUL 5

Lege și dezordine	155
--------------------------	------------

CAPITOLUL 6

Ucigașul iubirii: autojustificarea în căsnicie	192
---	------------

CAPITOLUL 7

Răni, rupturi și războaie 224

CAPITOLUL 8

Să admitem și să renunțăm 258

POSTFAȚĂ 287

NOTE 290

Cu toții suntem capabili să credem lucruri despre care știm că sunt neadevărate, iar apoi – când în sfârșit se dovedește că am greșit – să sucim cu neobrăzare faptele ca să demonstrăm că am avut dreptate. Din punct de vedere intelectual, e posibil să continuăm acest proces pe o durată nedefinită de timp; singurul lucru care-i poate pune capăt este faptul că, mai devreme sau mai târziu, o credință falsă se izbește de realitatea palpabilă, de obicei pe un câmp de luptă.

George Orwell

O mare națiune e ca un mare om;
Când greșește, își dă seama.
Odată ce și-a dat seama, o recunoaște.
Odată ce a recunoscut, o îndreaptă.
Îi consideră pe cei care-i arată propriile neajunsuri
drept cei mai binevoitori învățători.

Lao zi

INTRODUCERE

Ticăloși, nătărăi, nemernici și ipocriți: cum se suportă?

E foarte posibil să se fi făcut greșeli de către administrația în care am activat.

Henry Kissinger, ca răspuns la acuzațiile că a comis crime de război în timpul acțiunilor Statelor Unite în Vietnam, Cambogia și America de Sud în anii șaptezeci

Dacă, privind în urmă, descoperim și noi că e posibil să se fi făcut greșeli... regret nespus.

Edward Egan, Cardinal de New York, referitor la episcopii care nu au luat măsuri în privința membrilor clerului care au molestat sexual copii

S-au făcut greșeli în comunicarea cu publicul și clienții în privința ingredientelor din cartofii prăjiți și crochetele de cartofi.

McDonald's cerând scuze oficial hindușilor și altor vegetarieni pentru faptul că nu anunțaseră că „aromele naturale” din produsele lor din cartofi conțineau derivate din carne de vită

Întrebarea săptămânii: Cum știi că un scandal prezidențial e serios?

- A. Scade popularitatea președintelui în sondaje.
- B. Presa îl ia în colimator.
- C. Opoziția cere să fie demis.
- D. Propriii colegi de partid se întorc împotriva lui.
- E. Sau Casa Albă declară că „s-au făcut greșeli”.

Bill Schneider la emisiunea CNN „Inside Politics”

Ca ființe umane supuse greșelii, toți avem pornirea de a ne justifica și de a evita să ne asumăm răspunderea pentru acțiuni care se dovedesc a fi dăunătoare, imorale sau prostești. Cei mai mulți dintre noi nu vor fi niciodată în situația de a lua decizii care afectează viețile și morțile a milioane de oameni, dar, indiferent dacă rezultatele acțiunilor noastre sunt triviale sau tragice, la scară mică sau pe plan național, cei mai mulți dintre noi găsesc că e dificil, dacă nu chiar imposibil, să spună: „Am greșit; am făcut o greșeală îngrozitoare”. Cu cât crește miza – emoțională, financiară, morală –, cu atât este mai dificil.

Mai mult, majoritatea oamenilor, puși în mod direct față în față cu dovada că au greșit, nu-și schimbă punctul de vedere sau cursul acțiunii, ci își justifică alegerea cu și mai multă tenacitate. Chiar și dovezile irefutabile sunt rareori suficiente pentru a penetra platoșa mentală a autojustificării.

Când am început să lucrăm la această carte, imaginea publică ce te ducea cu gândul la „agățarea tenace de o credință discreditată” era cea a lui George W. Bush. Bush a greșit când a susținut că Saddam Hussein are arme de distrugere în masă, a greșit când a susținut că Saddam are legături cu Al-Qaeda, a greșit când a prezis că irakienii urmau să dănțuie în stradă de bucurie în întâmpinarea sol-

daților americani, a greșit când a prezis că acel conflict se va termina rapid, a greșit când a subestimat grosolan costurile financiare ale războiului, iar cea mai răsunătoare greșeală pe care a făcut-o a fost atunci când a ținut acel discurs, de ochii presei, la șase săptămâni după invazie, când a anunțat (sub un banner pe care scria MISIUNE ÎNDEPLINITĂ) că „operațiunile majore de luptă în Irak s-au încheiat”.

În acel moment, amândoi ne uitam fascinați cum comentatorii de dreapta și de stânga au început să descrie în presă fanteziile lor despre un președinte care își recunoaște greșelile. Editorialistul conservator George Will și editorialistul liberal Paul Krugman i-au cerut amândoi lui Bush să recunoască faptul că a greșit, dar președintele a rămas neînduplecat. În 2006, în timp ce Irakul începuse să se cufunde într-un război civil și după ce șaisprezece agenții de spionaj americane elaboraseră un raport care afirma că ocupația Irakului sporise radicalismul islamic din regiune, precum și riscul de acte teroriste, Bush a afirmat în fața unei delegații de editorialiști conservatori: „Niciodată nu am fost mai convins că am luat deciziile corecte”.¹ Sigur că Bush trebuia să justifice războiul urmărit de administrația sa în Irak; investise prea mult în acel plan de acțiune ca să facă altceva – mii de morți și, conform unor estimări conservatoare făcute de American Enterprise Institute în 2006, cel puțin o mie de miliarde de dolari. În mod similar, atunci când s-a dovedit că a greșit în legătură cu motivele inițiale pentru a merge la război, a găsit unele noi: eliminarea unui „individ foarte rău”, lupta cu terorismul, promovarea păcii în Orientul Mijlociu, aducerea democrației în Irak, sporirea siguranței naționale a Statelor Unite și ducerea la bun sfârșit a „misiunii pentru care [trupele noastre] și-au dat viața”. Cu alte cuvinte, trebuie să continuăm războiul pentru că am

început războiul. Politicienii sunt cei mai vizibili autojustificatori, și de aceea sunt exemple atât de savuroase. Au rafinat arta de a vorbi la diateza pasivă; atunci când sunt puși cu spatele la zid, își recunosc cu chiu cu vai greșelile, dar nu și răspunderea. A, da, s-au făcut greșeli, dar nu de către mine; de către altcineva, care va rămâne anonim.² Atunci când Henry Kissinger a spus că este posibil ca „administrația” să fi făcut greșeli, ocolea faptul că, în calitate de consilier pentru siguranță națională și secretar de stat (concomitent), el însuși era administrația. Această autojustificare i-a permis să accepte Premiul Nobel pentru pace cu chipul senin și cu conștiința împăcată. Ne uităm la comportamentul politicianilor cu amuzament, cu panică sau cu groază, dar, din punct de vedere psihologic, ceea ce fac ei nu este diferit în sine de ceea ce facem cu toții la un moment dat, în viața noastră personală, deși în mod sigur diferă în termeni de consecințe. Rămânem în relații nereușite sau eventual în cele care doar bat pasul pe loc pentru că, la urma urmei, am investit prea mult timp în încercarea de a le face să meargă. Rămânem prea mult la o slujbă îndobitocitoare pentru că ne căutăm motive să justificăm faptul că rămânem acolo și pentru că nu putem evalua clar beneficiile demisiei. Cumpărăm o mașină proastă pentru că arată fantastic, irosim mii de dolari ca să o întreținem, apoi irosim și mai mult timp justificând acea investiție. Convinși de propria dreptate, creăm o ruptură între noi și un prieten sau o rudă pentru cine știe ce jignire reală sau închipuită și, cu toate acestea, ne vedem pe noi înșine drept împăciuitori – numai de și-ar cere celălalt scuze și ar face un gest de regret.

Autojustificarea nu este același lucru cu a minți sau a găsi scuze. Evident că oamenii mint și inventează povești gogonate pentru a scăpa de mânia unui partener, a unui părinte sau a unui șef, pentru a evita un proces sau închisoarea, pentru a evita să

scadă în ochii altora, pentru a păstra puterea. Cu toate acestea, este o mare diferență între ce spune un om vinovat publicului pentru a-l convinge de ceva ce el știe că nu este adevărat („Nu am avut relații sexuale cu acea femeie”; „Nu sunt un infractor”^{*}) și procesul de a se convinge pe sine că a făcut un lucru bun. În prima situație, el minte și știe că minte ca să-și scape pielea. În cea de-a doua, se minte pe sine. De aceea autojustificarea este mai puternică și mai periculoasă decât o minciună explicită. Le permite oamenilor să se convingă pe ei înșiși că ceea ce au făcut reprezintă cel mai bun lucru pe care îl puteau face. De fapt, dacă te gândești bine, a fost un lucru bun. „N-aș fi putut face nimic mai mult.” „De fapt, a fost o soluție nemaipomenită la problemă.” „Am făcut ce era mai bine pentru națiune.” „Ticăloșii ăia merituau ce li s-a întâmplat.” „Sunt îndreptățit.”

Autojustificarea nu numai că minimizează greșelile pe care le facem și deciziile proaste pe care le luăm; în același timp, este și motivul pentru care oricine poate recunoaște un ipocrit în acțiune, în afară de ipocritul însuși. Ne permite să fabricăm o distincție între propriile noastre derapaje morale și cele ale altora și să diluăm discrepanța dintre acțiunile noastre și convingerile noastre morale. Aldous Huxley avea dreptate când spunea că „Probabil nu există ipocrit conștient”. Este greu de crezut că Newt Gingrich și-a spus: „Ce ipocrit sunt. Uite cât eram de pornit împotriva aventurii sexuale a lui Bill Clinton în timp ce și eu aveam o aventură extramaritală chiar aici, în oraș”. La fel cum predicatorul celebru Ted Haggard părea să nu aibă habar de propria ipocrizie atunci când tuna și fulgera în public împotriva homosexualității în timp ce se delecta în propria sa relație sexuală cu un prostituat.

* Bill Clinton despre Monica Lewinski – n.tr.

** Richard Nixon despre scandalul Watergate – n. tr.

CAPITOLUL I

Disonanța cognitivă: motorul autojustificării

Comunicat de presă, 1 noiembrie 1993

Nu am greșit atunci când am scris în comunicatele precedente că New Yorkul o să fie distrus la 4 septembrie și la 14 octombrie 1993. Nu am făcut nicio greșală, nici măcar una mică de tot!

Comunicat de presă, 4 aprilie 1994

Toate datele pe care le-am anunțat în comunicatele din trecut sunt corecte, așa cum au fost lăsate de Dumnezeu în Sfintele Scripturi. Niciuna dintre datele acestea nu este greșită... Ezechiel spune că asediul orașului va dura 430 de zile în total... [ceea ce] ne aduce exact la data de 2 mai 1994. Toată lumea a fost prevenită deja. Ne-am făcut datoria...

Noi suntem singurii din întreaga lume care îndrumăm oamenii spre siguranță și mântuire!

S-a dovedit că avem o acuratețe de sută la sută!¹

Este fascinant și, câteodată, amuzant să citim profețiile despre sfârșitul lumii, dar și mai fascinant este să vedem ce se întâmplă cu raționamentul credincioșilor adevărați atunci când profețiile se duc pe apa sâmbetei și lumea continuă să se meargă înainte. Observați că aproape niciunul nu spune: „Am dat-o

în bară! Nu-mi vine să cred că am fost atât de prost încât să cred asemenea ineptii”? Dimpotrivă, de cele mai multe ori devin și mai convinși de puterile lor profetice. Cei care cred că Apocalipsa biblică și scrierile profetului autoproclamat Nos-tradamus, din secolul al XVI-lea, au prezis absolut toate dez-astrele, de la ciuma neagră până la 9/11, se agață de propriile convingeri complet netulburați de mica problemă că profețiile lor vagi și confuze devin inteligibile numai după consumarea evenimentelor.

Cu jumătate de secol în urmă, un tânăr care studia psiho-logia socială, Leon Festinger, împreună cu doi colaboratori, s-au infiltrat într-un grup de oameni care credeau că lumea se sfârșește la 21 decembrie.² Voiau să vadă ce se întâmplă atunci când (sperau ei!) profeția urma să dea greș. Conducătoarea grupului, pe care cercetătorii au numit-o Marian Keech, le-a promis prozelitilor că vor fi preluați de o farfurie zburătoare și ridicați la cer în siguranță, la miezul nopții de 20 decembrie. Mulți dintre ei și-au dat demisia, și-au vândut casele, și-au împărțit averile altora, în așteptarea sfârșitului. Cui îi trebuie bani în spațiul cosmic? Alții așteptau resemnați și speriați, la casele lor. (Soțul doamnei Keech, care nu se număra printre credincioși, s-a culcat devreme și a dormit toată noaptea tun, în timp ce soția sa și prozeții se rugau în sufragerie.) Festin-ger a făcut și el o profeție: cei care nu s-au dedicat total profe-ției – care așteptau sfârșitul lumii acasă, sperând că nu o să moară la miezul nopții – urmau să-și piardă treptat credința în doamna Keech. Însă cei care vânduseră tot și așteptau cu ceilalți nava spațială urmau să creadă cu și mai mare tărie în capacitățile ei mistice. Mai mult, urmau să facă tot ce le stătea în putere să îi convingă și pe alții să li se alăture.

La miezul nopții, cum nu era nici urmă de navă spațială în curte, grupul a început să se simtă un pic stresat. Pe la două

noaptea, erau deja foarte îngrijorați. La cinci fără un sfert, doamna Keech a avut o nouă vedenie: lumea fusese cruțată, a spus ea, datorită credinței impresionante a micului ei grup. „Căci atotputernic este cuvântul lui Dumnezeu”, le-a spus ea adeptilor săi, „iar prin acest cuvânt ați fost voi mântuiți – căci am fost smulși din gura morții și nicicând nu s-a mai coborât așa o forță asupra Pământului. Nicicând, de la începuturile vremurilor, n-a mai fost pe acest Pământ așa o forță a Binelui și o lumină cum este cea care luminează odaia asta.”

Starea de spirit a grupului s-a transformat din deznădejde în exaltare. Mulți dintre membrii grupului, care nu simțiseră nevoia să propovăduiască înainte de 21 decembrie, au început să sune la presă pentru a raporta miracole și au început să iasă pe stradă și să agațe trecători pe care încercau să-i convertească. Profeția doamnei Keech nu se împlinise, cea a lui Leon Festinger, da.

* * *

Motorul care împinge autojustificarea, energia care produce nevoia noastră de a ne justifica acțiunile și deciziile – mai ales pe cele proaste – este o senzație neplăcută pe care Festinger o numește „disonanță cognitivă”. Disonanța cognitivă este acea stare de tensiune care apare atunci când o persoană menține două cogniții (idei, atitudini, credințe, opinii) contradictorii psihologic, precum „Fumatul este o tâmpenie pentru că mă poate ucide” și „Fumez două pachete pe zi”. Disonanța produce disconfort mental, de la o mică jenă până la angoasă adâncă; oamenii nu își găsesc odihna până când nu găsesc o cale de a o reduce. În acest exemplu, pentru un fumător cel mai direct mod de a reduce disonanța este să se lase de fumat. Dar dacă a încercat să se lase și nu a reușit, acum trebuie să

reducă disonanța convingându-se că fumatul nu este chiar așa de dăunător sau că fumatul merită riscul pentru că este relaxant sau te ajută să nu iei în greutate (pentru că și obezitatea pune în pericol sănătatea, nu-i așa?) și așa mai departe. Majoritatea fumătorilor reușesc să reducă disonanța prin multe mijloace pe cât de ingenioase, pe atât de autoamăgitoare.

Disonanța ne neliniștește pentru că a menține două idei care se contrazic înseamnă a cocheta cu absurdul și, așa cum a observat Albert Camus, suntem creaturi care își petrec viața încercând să se convingă că existența lor nu este absurdă. La baza ei, teoria lui Festinger spune că oamenii se străduiesc să limpezească idei contradictorii și să ducă vieți care sunt consecvente și pline de înțeles, cel puțin în mintea lor. Teoria aceasta a inspirat peste 3000 de experimente care, luate laolaltă, au transformat modul în care psihologii înțeleg funcționarea minții omenеști. Disonanța cognitivă a ajuns să depășească mediul academic, făcându-și intrarea în cultura de masă. Sintagma este întâlnită peste tot. Noi doi am întâlnit-o la știrile televizate, în editorialele politice, în articole de revistă, pe abțibildurile lipite pe mașini, chiar și într-o telenovelă. Alex Trebek a folosit-o la *Jeopardy*, Jon Stewart la *The Daily Show*, iar președintele Bartlet a folosit-o în *The West Wing*. Deși această formulă apare peste tot, puțini înțeleg pe deplin ce înseamnă sau apreciază puterea sa motivațională enormă.

În 1956, unul dintre noi (Elliot) a ajuns la Universitatea Stanford ca masterand în psihologie. Festinger ajunsese acolo chiar în anul acela ca tânăr profesor și cei doi au început îndată să lucreze împreună, concepând experimente pentru a testa și extinde teoria disonanței.³ Gândirea lor a pus la îndoială multe noțiuni care erau literă de lege pentru psihologie și pentru public, precum perspectiva behavioristă potrivit căreia oamenii fac ceea ce fac pentru răsplata pe care o aduc acțiunile,

perspectiva economistă potrivit căreia ființele umane iau în general decizii raționale sau cea psihianalistă potrivit căreia acțiunile agresive te scapă de impulsuri agresive.

Să vedem cum a schimbat behaviorismul teoria disonanței. La vremea respectivă, majoritatea celor care făceau psihologie științifică erau convinși că acțiunile oamenilor erau guvernate de recompensă și pedeapsă. Desigur, dacă oferi unui șoarece de laborator mâncare, la capătul unui labirint, acesta va învăța să iasă mai repede decât dacă nu îi oferi; dacă îi oferi unui câine un biscuit atunci când dă laba, va învăța asta mai repede decât dacă stai acolo și te uiți la el, sperând să o facă de unul singur. În schimb, dacă pedepsești un cățeluș când face pipi pe covor, învață repede să nu o mai facă. Behavioriștii au mai argumentat că orice lucru asociat cu o recompensă devine mai atrăgător – cățelul te va plăcea mai mult pentru că îi dai biscuiți –, iar orice lucru asociat cu durerea devine respingător și indezirabil.

Legile behaviorismului se aplică, de bună seamă, și la ființele umane; nimeni nu ar sta la o slujbă plicticoasă fără să fie plătit, iar dacă îi dai unui copil mic ceva dulce ca să se oprească dintr-o criză de nervi, tocmai l-ai învățat că, dacă face crize, primește dulciuri. Dar, de bine de rău, mintea umană este mai complexă decât cea de șoarece sau de cățel. Un cățel ar putea părea spăsit dacă este prins făcând pipi pe covor, dar nu va încerca să scorească justificări pentru comportamentul respectiv. Oamenii gândesc; și, întrucât gândim, teoria disonanței a demonstrat că propriul nostru comportament transcende efectele recompensei și pedepsei, și adesea le contrazice.

De exemplu, Elliot a prezis că, dacă oamenii trec prin experiențe dureroase, disconfort, eforturi mari sau îndură situații jenante pentru a obține ceva, vor fi mai mulțumiți cu acel „ceva” decât dacă l-ar fi obținut cu ușurință. Pentru beha-

vioriști, aceasta era o predicție de neconceput. De ce să le placă oamenilor ceva asociat cu durerea? Însă pentru Elliot, răspunsul era evident: autojustificarea. Impresia pe care o am despre mine că sunt o persoană de bun-simț și competentă se află în disonanță cu impresia că am trecut printr-un proces dureros pentru a realiza ceva – pentru a deveni, de exemplu, parte dintr-un grup care se dovedește a fi plicticos sau neinteresant. De aceea, aș încerca să îmi distorsionez percepția asupra grupului în sens pozitiv, încercând să îi găsesc aspecte bune sau să le ignor pe cele proaste.

S-ar părea că cel mai ușor mod de a testa această ipoteză este de a stabili o ierarhie a severității ritualurilor de inițiere în frățiile studențești și de a-i întreba apoi pe membrii acestora cât de mult le place frăția din care fac parte. Dacă membrilor grupurilor cu ritualuri de inițiere mai severe le plac mai mult frății decât celor cu ritualuri mai ușoare, atunci am dovedit oare că severitatea face frățiile mai plăcute? Nu este așa. Ar putea fi exact invers. Dacă membrii unei frății se consideră un grup foarte dezirabil și de elită, atunci ar putea să-și facă ritualurile mai dificile pentru a împiedica pleava să ajungă membri. Numai cei puternic atrași de grupul cu ritualuri severe încă de la început ar fi dispuși să se supună inițierii pentru a fi acceptați. Cei care nu sunt pasionați de o frăție anume, ci doar vor să fie într-una oarecare, vor alege una cu ritual ușor.

De aceea, este esențial să facem experimente de control. Frumusețea unui experiment este aceea că așază oamenii în mod aleatoriu în condițiile date. Indiferent de nivelul de interes pe care îl are cineva față un grup sau altul, fiecare participant trebuie distribuit în mod aleatoriu condițiilor de ritual sever sau ușor. Dacă oamenii care au avut de înfruntat greutăți mai mari pentru a ajunge într-un grup găsesc după aceea acel grup mai dezirabil decât cei care au fost acceptați fără efort, atunci știm că efortul este cauza, nu diferențele inițiale ale nivelului de interes.